

РЕЦЕНЗИЯ

от

Проф. д. ист. н. **Трендафил Ат. Митев**,

за дисертационния труд „Политическите и религиозни идеи на Константин Велики“,

с автор докторант **Арбен Арифи**,

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“.

Дисертациите, посветени на възлова проблематика от епохата на античността и средновековието, са извънредно голяма рядкост в цялостната еволюция на съвременната политическа наука на България. Причините за това са много – и обективни, и субективни. Ето защо похвални са усилията на катедра „Философски и политически науки“ в Югозападния университет „Неофит Рилски“, да поощри, а доц. д-р Петя Пачкова да окаже и непосредствена професионална подкрепа на младия албански колега Арбен Арифи. Така че той да положи системни усилия, като разработи дисертацията си „Политическите и религиозни идеи на Константин Велики“.

Тази тема е изключително значима за нашата наука, по няколко причини. На първо място тъй като политиката на въпросният римски /и византийски/ император, по същество поставя началото на първата истинска /и най-радикална/ политическа и цивилизационна революция, извършена в Европа, през новата ера. Значимостта ѝ за нас българите се увеличава още повече, защото процесите, които са свързани с нейната реализация са протичали и в днешните български земи – и из провинциите Мизия, Тракия и Македония. Не на последно място трябва да се каже, че за българската политическа наука е от несъмнена полза, да се докосне професионално до тази „стара“, но и доста актуална тематика, с оглед на технологиите, по които се правят политическите промени в българското общество в новите времена. Защото във вътрешната политика на Константин Велики е налице голямата плодотворност, благодарение на умереността и такта, приложени в политическата стратегия, използвана от императора, при разрешаването на фундаменталните държавни проблеми. Така че без да се накърни драстично авторитета на старото, онова което е доказало своята роля и значимост в културния живот на държавата до IV век, да се наложи и новото. Това, което особеностите на актуалните времена налагат като положителна стъпка, в еволюцията на обществения живот и държавността. Тоест – политиката на Константин Велики може да се сочи като пример за онази разумна диалектика, при която властта, отричайки старото го замества с нещо ново, като се стреми да използва позитивите и на двете реалности, но не чрез „взаимно изтласкване“, а по логиката на „взаимното допълване“ и обогатяване на обществената реалност.

При разработването на проекта авторът и неговият научен ръководител са се стремели да наложат една видима вътрешна логика на изложението. Така че изясняването на проблемите, свързани с по-ранните фази от живота и делото на император Константин Велики да предполагат /и да обясняват/ логиката на онова, което е извършено по-късно от него или под негово ръководство. Вече във фазата, когато той е начело на държавата и успява да съсредоточи в своите ръце цялата политическа и религиозна власт. В резултат колегата Арбен Арифи най-напред е разкрил дълбоката и сложна вътрешно-политическа и духовна криза, която Римската империя преживява в началото на IV-ти век сл. н. е. Тогава, когато властта е в ръцете на четирима августи и цезари. Между тях съществува постоянна вражда и борби за надмощие. Варварите се възползват от кризата и нападат стръвно граничните области на държавата.

В същото време вътре в обществото, вече три столетия тлее дълбок социално-културен конфликт. Негов изразител е малобройната в началото, но много добре организирана и издръжлива християнска общност. Дисертантът е разкрил по какво нейната „идейна платформа“ се различава коренно от езическата догматика на стария Рим и заради това се налага като политическа доктрина на бъдещето: миролюбието, любовта към ближния, опрощението на човешките грешки, презрението към убийствата на хора и пр. Това е мироглед, който със своите ценности отрича радикално цялата идейна доктрина, върху която се гради религиозно – политическата система на световната Римска империя, през епохата на предшестващото езичество. Авторът след това изяснява в изследването си, че в същото време християнските общини показват и безпрецедентна жизненост, вътрешна сплотеност и издръжливост на членската си маса. Въпреки че поредица от императори преследват християните най-жестоко – при това в продължение на три века, но те оцеляват. Такава жизненост не е демонстрирала нито една културна общност до този момент, в рамките на най-силната и развита империя по това време в света.

Следователно, верен е един от основните изводи на дисертантът, че животът е доказвал нагледно на Константин Велики, че освен наличието на чисто цивилизационни предимства, християнската организация се отличава и с изключително здрава вътрешна организационна структура, в сравнение със структурите, честваци езическите божества. Обикновените хора там са сплотени в здрави общности, защото разбират фрапиращата нехуманност /а това означава и културна несъстоятелност/ на потъналата вече в разврат, убийства и амбиции за силова асимилация на варварските народи, късна Римска империя.

Проследявайки по тази логика процесите в държавата, дисертантът стига до логичното заключение, че император Константин пръв осъзнава предимствата и за обществото, и за държавата, и за върховния представител на властта, ако християнството бъде еманципирано. На първо време, поне със статут на непреследвана културно-религиозна общност, която постепенно да се наложи и като доминиращ лидер в духовния живот на римляните. Тоест, дисертантът е прав когато твърди, че Константин е разбрал нещо много съществено: а то е, че ако идеята за уважението към човешкото същество, опрощението на греховете, помощта между себеподобните и т.н. станат идейно

политическа философия на държавната власт, от това ще последва едно ново вътрешно единение и сплотеност на народа /по това време в Римската империя живеят към 60 милиона човешки същества. А успокоеното общество отвътре, обединено от единни и разумни схващания за доброто и злото – ще гарантира нов тип стабилност и на цялата държава. От там ще се увеличи и възможността за властта да я развива и защитава от ударите на варварите. Перспектива, която езическото многобожие на Рим не позволява да се случи като реалност към началото на четвъртото столетие сл. Хр.

На тази основа дисертантът е прав, когато твърди че Константин е напълно убеден в правотата на новоизбрания си вътрешно-политически курс, тръгвайки към разработване на програмата от 313 година /създадена в съавторство с Лицинии/ за религиозната толерантност спрямо християните. В този смисъл интересна е оригиналната авторова теза, че с този акт реално двамата по същество само продължават и увеличават значението на идеите на предшественика си – император Галерий за религиозната веротърпимост. А сборът от техните документи на практика създава онова, което е известно в политическата история като „Милански едикт“ за правата на християните.

Важна част от дисертацията е разработката, във втора и трета глави, свързана с политиката на император Константин да изгради новата политическа система на Римската империя, като се тръгне от елиминирането на тетрархията и съсредоточаването на цялата политическа власт в негови ръце. Според дисертантът само така е било възможно да се наложи необратимостта на новия политически курс, за вътрешното духовно хомогенизиране на обществения живот и развитието на държавата. В същото време колегата Арифи убедително е проследил неизбежната, много сложна за провеждане, но обективно полезна „двойственост“ и дори „тройственост“ на императорската политика, по отношение на основни религиозни култове – християнския, езическия и юдеизма. През целия си живот /до своята смърт/ Константин проявява видима толерантност към езическите и еврейските вярвания, церемонии и божества, защото разбира колко дълбоко са вкоренени те в бита и културата на онези части от народа и аристокрацията, които ги изповядват. Следователно бързото и радикално елиминиране на езичесвото и юдеизма със сила, не е било нито практически полезно, нито реално възможно. В същото време политиката за подпомагане на християнството непрестанно увеличава своите положителни резултати.

Константин спира гоненията на християни и евреи, връща имотите на християнските общности, забранява разпъването на хора на кръст, намалява жестокостта към робите, преустановява изселването на евреите. **Така на практика читателят се докосва до една държавническа мъдрост, която има непреходна стойност за развитието на всяка държава, по всички времена и навсякъде по света.** Когато се извършват радикални културни и политически промени в обществата, внимателно да се борави с традициите. Тоест, с онова, което е свързано със славата и величието на държавата в миналото. Защото то е вкоренено трайно в народната памет. Само така може да се осигури онова минимално политическо спокойствие, което е необходимо, за да се дава постоянно шанс при налагането на новото и обективно потребното за новите

времена. Така се създават естествените условия за взаимно ползвателна интеграция между традиции и новаторство в политиката. **Това е тази част от изследваната научна проблематика, която по моя преценка придава най-голямото актуално практическо значение на настоящата дисертация. Особено за балканските общества, където радикалните обществени промени първо, са много чести, а на второ място като технология на провеждане, са прекалено конфликтни.**

Принос на дисертанта е изследването на усилията, положени от Константин Велики, за да се наложи, не само като пръв защитник на християните, но и като техен главен политически контролор. Така че организацията им да се превърне в инструмент, подпомагащ неговата политика за централизирането на властта и ефективното управление на колосалната държава. За целта правилно е проследена ролята на императора за свикването и работата на Никейския църковен събор от 325 година, на който е утвърден окончателно „Символът на вярата“, изразяващ се в разбирането за триединната едно същност на Бог, Син и Светия дух. Константин налага със закон неделата, да се отбелязва редовно като задължителен празник към Бога, необходимостта да се празнува Великден, освобождава християнския клир от граждански задължения, дава съдебни правомощия на епископите и т.н. По този начин дисертантът е разкрил, как императорът се превръща фактически в „пръв епископ между епископите“, който помага, но вече е и окончателният съдник за онова, което става в църквата. Така става ясно как постепенно първата фигура във властта, се утвърждава и като пръв администратор, вътре в рамките на християнската общност. А църквата започва да подпомага неговата управленска дейност. Резултатът правилно е обяснен от дисертанта: ражда се новата политическа доктрина за връзката между държавния глава и християнската църква – „цезаропапизмът“.

Важен принос на автора са страниците, в които се изследва съдбата на самата християнска църква, вече след изграждането на нейния политически съюз с императора. В 313 година Константин Велики обявява свобода на вероизповеданията в границите на Римската империя. Когато християнството се налага обаче, вече като доминираща религиозна система в държавата, пред него изпъква противоположният проблем: а в рамките на самата християнска църква /когато тя вече е официалната идеологическа опора на държавната власт/, може ли да съществува разномислие изразено в „свобода на самото християнско вероизповедание“. И тук дисертантът е прав, когато констатира, че по този въпрос Константин застава на диаметрално противоположна позиция: в официалната християнска религия, според императора като държавна идеология, не може да има разномислие!

И тук авторът е прав като констатира, че това вече е цената, която самото християнство плаща в хода на своята политическа еманципация. Защото започва ограничаването на свободата за разпространението на самото християнство. Като първи примери за налагането на тази концепция дисертантът сочи забраната на ново появилите се по това време течения на „донатизма“ и „арианството“. По време на Никейския църковен събор, в присъствието на самия император, те са оборени и осъдени. Следователно, Константин Велики дава нов живот на несъмнено по-цивилизованата

доктрина за обществения живот, каквато предлагат християните. С това той успокоява вътрешно обществото в Римската империя, но църквата губи окончателно своята предишна самостоятелност. Тя се превръща в инструмент за радикално реформиране на държавата, с оглед на нейното по-ефективно управление и развитие. В този смисъл е и основното внушение на дисертанта: причините за провъзгласяването на християнството в официална религия са чисто политически. Те съдействат за преобразуването на Римската империя и полагат основите на нова политическа цивилизация, която ще просъществува впоследствие цяло едно хилядолетие, в границите на Византия и източно-православния християнски свят.

Самото практическо трансформиране на политическата система, според дисертантът, също не става самостоятелно. В работата си той е проследил и изяснил и този процес. Колегата правилно отбелязва, че административната реформа е била подготвена много внимателно и проведена изключително практично от Константин Велики. Най-напред се започва с промяната на някои основни военно-политически символи в държавата. Създаден е „лабарумът“ – основното военно знаме, носено начело на конницата в императорската армия, на което е изобразена христорамата. Инициалите на Богочовека – Христос са изписани върху щитовете на византийските войници – появяват се дори върху императорския шлем. По този начин Константин позволява християнската ценностна система постепенно да навлезе трайно в бита и на основния инструмент за гарантиране на държавната мощ – армията. За да бъде обаче тя напълно под контрола на самодържеца, провинциалните управители са лишени от военни правомощия. Начело на войсковите части застават хора назначени /и лично зависещи/ само и единствено от императора.

За да се гарантира територията на държавата от нашествията на варварските народи, дисертантът е показал как е била реформирана основно и имперската военно-отбранителна доктрина: огромните армии, разположени по границите през предишните векове, са заменени с погранични гарнизони и вътрешни, силно маневрени полеви войски, дислоцирани главно около градовете в империята. Така при необходимост бързо мобилните части се оказват там, където сигурността на държавата е най-застрашена. В същото време варварите са изправени пред невъзможността да унищожат ядрото на византийската цивилизация – градския културен, икономически и политически живот. В резултат, дисертантът е показал, как положителните резултати от възприемането на монотеистичната официална християнска идеологическа система, са подкрепени от създаването и на една много по-ефективна политическа организация на държавата, за да може Византия /за разлика от Западната част от Римската империя/ да просъществува повече от 1000 години.

Когато се изброяват позитивите на рецензираната дисертация много е важно да се отбележи огромната информационна основа, която авторът е положил като база за написването на своя труд. Библиографията на документалните източници и научната литература в рецензираната дисертация обхваща 40 машинописни страници. Този факт не е обичайно явление при подготовката на „малки“ докторски дисертации и тук е

доказателство за големия труд, който авторът е положил по време на своята работа. Освен това, като аргументация на своите тези той използва документи, римски политически сентенции, елементи от текстове в надписи и изображения върху монети и паметници, цитира откъси от законови актове и аналитични мнения на съвременници на император Константин Велики. Докторантът познава и постиженията на световната византология на съответните езици, на които творят отделните учени, като използва трудовете им с голяма честота. В хода на собствения си анализ обаче, той не цитира механично чуждите мнения и не се съгласява безусловно с твърденията на всеки писал преди него. Напротив, спори, отрича или се съгласява, с онова, което приема за вярно отражение на изследваната политическа проблематика. Тези елементи в творческия подход на дисертанта говорят за формиране на задължителните начални умения за всеки млад учен – способността да се мисли самостоятелно. Както и съзнателният стремеж да се доказва убедително онова, което отразява обективната истина в политическия процес на изследваната тематика.

Препоръки и бележки: Като всяка първа, сериозна работа на млад изследовател и в настоящата дисертация са налице въпроси, които трябва да се доогледат, преди авторът да тръгне да публикува своя труд като монография /нещо, което според мен би било добре да се направи/. В началото ще спомена само „дребните“ си бележки.

- На първо място, преводът на текста от албански език на български е направен буквално. Поради това на места фразата звучи неточно и по същество затруднява читателя, да разбере ясно и напълно вярно смисъла на конкретната авторова позиция. В случай на публикуване текстът трябва да се редактира стилно.

- На второ място, в увода трябва да се обоснове по ясно целта, обектът и предметът, конкретните научно-изследователски задачи на автора и състоянието на научните изследвания по избраната от него тема.

- Особено в първите глави има излишни повторения. Нещо казано преди, се повтаря често и след това – елемент, който също може да се отстрани с една обикновена редакция.

- Поне най-важните и често употребявани римски сентенции или фрази на латински език, също е добре да се преведат на български език, за да се увеличи на 100% разбираемостта на авторовия текст от страна на читателите.

- Тъй като дисертацията се защитава в български университет, а нашите провинции Мизия, Тракия и Македония са едни от най-важните области на Източната Римска империя през епохата на Константин, редно беше да се каже нещо по-конкретно, специално за реформите и устройството на администрацията в техните предели. И по-конкретно за особената слабост, която този император е имал към Сердика /дн. София/. В нея той е построил свой дворец и е обсъждал възможността да пренесе тук източната столица на своята държава. Все пак не е известен друг град, навътре в балканската суша, който да се е ползвал с такова внимание от страна на Константин Велики.

По съществените бележки бих групирал така:

Първо, на стр. 145-146 е лансирана една дълбоко невярна теза от научна гледна точка. Там се казва, че „**южните славяни, които идват на Балканите по време на варварските нашествия...реално не създават нищо ново**“, в своето държавно и цивилизационно развитие. И за защита на тази теза авторът дава като пример ролята на сръбската и гръцката църква, които като образец за цезаропапистки институции, работели за „Мегали идеята“ и „Начертанието“ на Ил. Гарашанин от 1844 г.

Най-напред авторът не отчита, че на Балканите по това време се настанява и друга група от южни славяни – българската. Именно тя в съюз с прабългарите, само за две столетия създава третата империя в Европа. Тя е призната официално и от Византия през 927 година, с държавен глава „цар“ /т.е. „цезар“/. Освен това, в средата на IX век, в България е създадена третата писменост в Европа /след гръцкото и латинското писмо/ – славянската азбука. А тя се превръща в основа за развитието впоследствие на славянско-православната книжовна цивилизация. Днес тя е разпространена между повече от 250 народности, с над 500 милиона численост – от София до Владивосток, и от Северния ледовит океан до р. Резовска. Освен всичко друго, именно българската християнска църква не създава отвратителната инквизиция над инакомислещите, господствала половин хилядолетие при католиците. Християнската ценностна система и българската книга позволиха народът ни да запази своята идентичност в продължение на 482 години османско господство на Балканите. А що се отнася до „Мегали идеята“ и сръбското „Начертание“, те са творения на гръцкия и сръбския агресивен буржоазен национализъм от XVIII и XIX век – без участието на монарх. А православната църква там не е творец на тези доктрини. Всичко това доказва, че специално южните славяни - българите са създали, разпространили и съхранили „много нови неща“, идвайки на Балканите!

Ако се игнорира всичко това, ще се изпадне върху позициите на една агресивна проповед, реализирана днес от представителите на някои албански националисти в днешна Република Македония. Именно те развиват конфликтни тези, за това „кой е по-стар жител на Балканите“ и кой е дал „по-големи приноси“ в тяхното развитие. Те се лансират в политическите полемики с македонските българи. Задачата на учените и на науката обаче е, да разпространяват истината, единствено истината и само истината! Затова ще е добре, интелигенцията на приятелския нам албански народ, да отчете и уважава приносите на България и българите за развитието на цивилизацията на Балканите. Тази роля е голяма, оригинална и е самостоятелно творение, с което цивилизационната картина на нашия регион само е била обогатена.

Второ, на стр. 205 авторът твърди: „**императорът използва Католическата църква като източник на политическа легитимност**“. И по-надолу „**католическото християнство постепенно замества езичеството като официална религия в империята**“.

Къде са грешките тук? Най-напред, по времето на Константин Велики не съществуват понятията „католическо християнство“ и „източно православно – ортодоксално християнство“. Това са догматични термини, които се налагат в църковния речник след великата схизма, настъпила между Рим и Константинопол, през 1073 година.

Тогава, когато католицизмът и православие се налагат окончателно като двата най-стари, трайно установени клона на християнството в Европа. **Следователно Константин велики не е можел да се опира лично и да използва никакви предимства на „католическото християнство“, просто защото такава културно и политическо явление през IV век, в Европа просто липсва.** Тогава то изобщо не съществува!

Другото съображение, което в случая трябва да се има пред вид, е свързано с обстоятелството, че в цялата дисертация се доказва една основна теза: Константин Велики е наложил системата на “цезаропапизма“! Тоест – че императорът трябва да стои в държавната йерархия над главата на църковната организация. Ако това е вярно /а то е вярно/, то тогава няма как „цезаропапистът“ Константин да се е ползвал повече с подкрепата на „католическото християнство“, защото при този клон на Христовото движение е господстващ точно обратния принцип - на „ПАПОЦЕЗАРИЗМА“. Тоест – при християните католици, папата стои над цезаря – императора. Просто защото след ликвидирането на Западната римска империя през 476 година, папата в Рим остава единствения политически стожер на западноевропейските християнски общества.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Като посочвам тези пропуски и неточности, единствената идея, от която се ръководя е, да подсказва на автора какво да вземе пред вид при окончателната доработка на своя научен труд, с оглед на неговата публикация като монография. **Взета в цялост обаче, дисертацията на колежата Арбен Арифи е един негов видим, научен успех.** В текста на дисертацията се съдържат достатъчно научни приноси, които аз изтъкнах по-горе, които дават основание да се присъди на докторанта образователната и научна степен „доктор“. **Пред вид на това, предлагам на уважаемите членове на научното жури, „да се присъди“ на докторанта Арбен Арифи образователната и научна степен „Доктор“ по политически науки.**

20 август 2018 г.

РЕЦЕНЗЕНТ:

Проф. д. ист.н. Трендафил Митев